

YURT DIŞINDAN KESİN DÖNÜŞLERİNİ İSTANBUL'A YAPAN TÜRK İŐİLERİ *

*Erol Tümertekin** — Nazmiye Özgüç****

Batı Avrupa ülkelerinde çalışan ve uzun yıllar kaldıkları halde hâlâ «misafir işçi» olarak nitelenen Türk işçilerinin yakın yıllarda Türkiye'ye kesin dönüşlerini hem mümkün kılmak hem de hızlandırmak üzere, bu ülkelerde, çeşitli özendirici önlemler alındığı bilinmektedir. Örneğin, Türk işçilerinin en çok miktarda buldukları ülke olan Almanya'nın toplu para ödemeleri, kredilendirme gibi vaatleri (tazminat şekilleri) bunlar arasındadır. Bütün bunlara rağmen, söz konusu önlemlerden, Türk işçilerini çalıştıran evsahibi ülkelerin bekledikleri sonuçları alabildikleri de söylenemez. Son zamanlarda Almanya'daki değişim sürecinin yabancılar üzerindeki olumsuz olabileceği varsayılan etkisi de, tam tersine, giderek daha artan etnik örgütlenmeyi ve çeşitli grupların bu örgütler içinde yer alma isteklerini teşvik etmiştir. Örgütlenme yoluyla daha da güç kazanan Türk işçileri artık yerleşme yolundaki kararlarını kesinleştirmişlerdir. Bununla birlikte, çeşitli nedenlerle Türkiye'ye kesin dönüş yapan işçi ya da işçi ailelerinin sayıları da oldukça önemli miktardadır. Bunların hangi amaçla kesin dönüş yaptıkları, evsahibi ülkeyle olan ilişkileri ve başka çeşitli bağlantılarının bir analizini, dönüşlerinde yerleşme yeri olarak İstanbul'u seçmiş olanlarla gerçekleştirdiğimiz anket sonuçlarına dayanarak, yapacağız.

* Bu çalışma, Fransız *MIGRINTER (Migrations Internationales : Espaces et Societes)* grubunun Kuzey Afrika ülkeleri, Madagaskar ve Türkiye'yi kapsayan «*Geri Dönen Yabancı İşçilerin Ülkelerindeki Durumu*» adlı ortak çalışma sırasında yapılan araştırmalara dayandırılmıştır.

** Prof. Dr. Erol Tümertekin, İstanbul Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi, Coğrafya Bölümü.

*** Prof. Dr. Nazmiye Özgüç, İstanbul Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi, Coğrafya Bölümü, Bölgesel Coğrafya Anabilim Dalı Öğretim Üyesidir.

Türkiye'den dışarıya, ilk olarak da Almanya'ya işçi göçü 30-32 yıl kadar önce başlamıştı. İkinci Dünya Savaşı'ndan sonra Almanya ve Fransa'da faal nüfusun azalması, yine Alman ve İtalyan ekonomilerinin çöküşü, kıta içinde işçilerin geniş ölçüde yer değiştirmelerine, işçi göçlerine yol açmıştı. Fransa ilk kez 1945'de *Ulusal Göç Ofisi*'ni kurmuş ve 1946'dan itibaren İtalyan, Alman ve Doğu Avrupalı mültecilerden işçi olarak yararlanmıştı (1946-1949 arası yılda ortalama 44,000 işçi). Almanya ise 1952'ye kadar harap durumdaydı ve savaş sonrasında dışa göç veren bir ülke haline dönüşmüştü. Bu yıldan itibaren yabancı sermaye girişinin artmasının (örneğin 1945-1952 arası *Marshall Yardımı* ve gerek askeri gerekse özel yatırımlar) işçi talebini canlandırmasıyla, Almanya'ya olan göçler Almanya'dan dışarıya olanı geçmişti : 1952-1957 arasında 384,000 kişi dışarıya giderken, 481,000 kişi de Almanya'ya göç etmişti. 1945'den 1959'a kadar dışarıya en fazla işgücü gönderen ülke İtalya olmuştur. İtalya'nın giderek sanayileşmesiyle nüfus yerinde kalmaya başlamış, Almanya ve Fransa gibi öteki Batı Avrupa ülkelerinin işçi talepleri ise karşılanamaz duruma gelmişti. Böylece Yugoslavya, Yunanistan, İspanya, Portekiz ve Türkiye ile bazı Kuzey Afrika ülkelerinden ikili anlaşmalar yoluyla işgücü transferine girişilmişti. Bu olay, yani işçi kabulü, Almanya'daki (o zaman Batı Almanya) 1966-67 kriz dönemi hariç, 1973 yılına kadar sürmüştür. Ancak yakın yıllarda Batı Avrupa ülkelerinde büyümenin yavaşlaması, yabancı işçilere duyulan toplumsal tepkilerin artması vb. nedenlerle daha önce işgücü ithal eden ülkeler bu akımı durdurmuşlar, taleplerini AT içinden sağlama yoluna giderken, aynı zamanda da ülkelerindeki yabancı işçilerin dönüşünü özendirici önlemler almaya başlamışlardır.

Türkiye'den ilk *anlaşmalı* işgücü göçü 31 Ekim 1961 tarihli «*Türk-Alman İşçi Mübadele Anlaşması*» ile başlamıştır (daha önce bireysel olarak ve çeşitli yollarla Avrupa ülkelerine ve bu arada Almanya'ya gidip çalışanlar hariç). Bu tür anlaşmalar, sırasıyla, 1961'de İngiltere, 1964'de *Avusturya*, *Hollanda* ve *Belçika*, 1965'de *Fransa*, 1967'de *İsveç*, 1971'de *İsviçre* ile yapılmıştır.

1961-1973 arasındaki anlaşmalı işçi gönderme döneminde Türkiye'den gidenlerin büyük kısmının B. Almanya'ya gittikleri biliniyor : İİBK'na (İş ve İşçi Bulma Kurumu)'na göre 1961-1973 ara-

1961-1973 ARASINDA YURT DIŞINA
ÇALIŞMAYA GİDENLER

ÜLKE	MİKTAR	PAY (%)
BATI ALMANYA	509,411	82.01
FRANSA	45,159	5.74
AVUSTURYA	30,465	4.36
HOLLANDA	23,192	2.96
BELÇİKA	15,292	1.93
İSVİÇRE	5,497	0.80
İNGİLTERE	1,927	0.26

sında 812,843 kişi bu yolla Batı Avrupa ülkelerine; 1975 Temmuzuna kadar da, yine aynı Kurum'a göre, her 5 kişiden 4'ü Batı Almanya'ya çalışmaya gitmiş bulunuyordu. Oran olarak bakıldığında, B. Almanya'ya gidenler toplam gidenlerin % 82.01'ini oluşturarak birinci gelmekte, % 5.74 ile Fransa'ya gidenler ikinci ve % 4.36 ile de Avusturya'ya gidenler üçüncü gelmekteydi. Yine, bu dönemde gidenlerin % 38.88'i imalat sanayiinde, % 16.84'ü inşaat ve % 7.09'u da madencilik sektöründe çalışmışlardır.

Batı (Federal) Almanya ilk gidişten 22 yıl sonra, 1983'de, bu kez «Geri Dönüşü Teşvik Yasası»nı uygulamaya koydu. Bu yasa kapsamında ilk olarak 100,000 işçi, aileleriyle birlikte yaklaşık 313,000 kişi, Türkiye'ye kesin dönüş yaptı. Almanya'da verilen kesin dönüş teşvik parası işçi başına 10,000 DM idi. Bunun üzerine işçinin çalıştığı yıllar boyunca sigortada biriken yaklaşık 30,000 DM tutarındaki tazminatı ve de kendi birikimleri de katıldığında işçi başına Türkiye'ye gelirken getirilen paranın 5,000 DM ile 200-250,000 DM arasında bir miktar olduğu sanılmaktadır (100,000 işçi için en az 5 milyar DM). Bu para da, uygulamanın hemen ilk yıllarında 100 bin kişilik bir kitlenin kesin dönüşünü sağlamıştır. Ancak, 1961'den bu yana Türkiye'de yalnızca Federal Almanya'ya göç edenler ya da orada doğanlar sayısının 1.855.000 dolayında olduğu düşünülürse, geri dönenlerin payının ne kadar küçük kaldığı hemen anlaşılacaktır.

İSTANBUL'DA YAPILAN ANKETLERİN DEĞERLENDİRİLMESİ

Batı Avrupa ülkelerinden herhangi birinde çalışarak Türkiye'ye kesin dönüş yapanlar arasında İstanbul'a yerleşen 80 kişiyle, bunların çeşitli özelliklerini belirlemek üzere, bir anket çalışması gerçekleştirdik. Bu anket çalışması sırasında, İstanbul gibi, 22 ilçeden ve binlerce mahalleden oluşan çok büyük ve karmaşık bir şehirde özellikle de yalnızca 80 anket talep edilmesi nedeniyle, örnekleme yöntemlerinden birini kullanarak ideal bir örnek grubu oluşturmaya ve çok geniş bir arazi çalışması yapılmasına, doğal olarak, olanak yoktu. Bu nedenle, «rastlantısal» örnekleme yöntemi kullanılarak seçim yapma yoluna gidilmiştir. Anketler öğrenciler, öğretmenler, tanıdıklar vb. vasıtasıyla uygulanmıştır. Bu arada da karşımıza çıkan ilginç bir durumu da değerlendirmemiz içine almayı uygun bulduk : Kesin dönüş yapan ailelerin, kısmen de ailelerinin bazı fertlerinin kesin dönüş yapmadığı bazı gençler Yüksek Öğrenim için Türkiye'ye gelmişler ve de çok büyük bir çoğunlukla da üniversitelerin, bu arada İstanbul Üniversitesi'nin, «Almanca Öğretmenliği»ni seçmişlerdi. Toplam 50 öğrencinin böyle bir seçimle bir toplanma yaratmaları oldukça ilginç bir durumdu ve kendileriyle de, diğer 80 ankete ek olarak, anket yaptık.

İstanbul'da yapılan 80 ankette, sorulan soruların çok büyük çoğunluğunda birbirine benzer sonuçlar aldığımızı söyleyebiliriz. Bu da doğaldır; çünkü hepsi yeniden yerleşmek için aynı yeri seçmişler, aşağı yukarı aynı nedenlerle bu seçimi yapmışlardır. Bununla birlikte, anket sorularının düzenleniş biçimi de bir çok hususun belirlenmesini engellerken, bazı özelliklerin de örtülü kalmasına yolaçmıştır. Örneğin, anket uygulanan kişilerin (anketler dağıtılıp tekrar toplandığından değerlendirilme sırasında biz yalnızca soruların cevabı ile karşı karşıya kalıyoruz) cinsiyetleri, aile büyüklükleri, daha da önemlisi ailelerini yanlarında götürüp götürmedikleri ya da sonradan alıp almadıkları (geri dönüşü belirlemede önemli bir etken) bu sorularla açıklığa kavuşturulamamaktadır. Araştırma yapılan bütün ülkeler için tek tip olarak hazırlanan anket formlarında tarıma ilişkin soruların fazlalığı, İstanbul gibi büyük şehirde yaşayanlara sıkıcı gelirken, soruların çok

genel olması bir yandan cevap almayı kolaylaştırdığı halde, diğer yandan da üstü kapalı cevaplar alınmasına yol açmış, derinlemesine, ilginç örnekler oluşturacak cevapların alınmasını da engellemiştir. Mülkiyet durumuyla ve sahip olunan mal varlığının parasal değeriyle ilgili sorulara da doğru yanıt aldığımız kanısında değiliz.

İstanbul'da anket uygulanan kişilerin de Batı Avrupa ülkelerine ilk işçi göçünün başladığı 1960 yılından itibaren *yurt dışına gitmeye* başladıkları anlaşılıyor. Nitekim, 80 kişinin 4'ü 1960-1961'deki iki yıllık devrede Almanya'ya gidenlerdir. Tablodan da izleneceği gibi, ilk kez 1960'da başlayan dış göçlerin 1975 yılına kadar 1962-1965 ve 1968-1973 yılları arasında iki büyük dalga halinde olduğu izlenimini vermektedir. C. Yılmaz'ın (1992) doktora tezi için yaptığı anketlerde de benzer bir sonuca rastlanıyor : O'nun anketlerine göre gidenlerin % 36'sı 1965-1969, % 46'sı da 1970-1974 dönemlerinde yurt dışına çıkmışlardır -yıllardaki bu kayma Yılmaz'ın en çok yurt dışına çıkılan yılları değil de, 5'er yıllık bölünümleri esas almasından kaynaklanıyor. Aşağıda iki tablo halinde ankete katılanların yurt dışına çalışmaya gittikleri yılları göstermeye çalışacağız :

YURT DIŞINA ÇALIŞMAYA GİDENLERİN
YILLARA DAĞILIMI

DEVRELER	SAYI	%
1960-1961	4	5.0
1962-1965	26	32.5
1966-1970	20	25.0
1971-1975	20	25.0
1975-1985	7	8.8
Yurt Dışında Doğan (İkinci Nesil)	3	3.7

Görüldüğü gibi, anketlerimize katılan, yurt dışından kesin dönüş yapanların çok büyük bir bölümünü birinci nesil işçiler oluşturmaktadır. Yabancı ülkelerde doğmuş üç kişi (birisi 1967 Duisburg, ikincisi 1968 Londra, üçüncüsü de 1969 St. Gallen do-

ğumlu) ile Türkiye'de doğmuş (1967 Trabzon ve 1968 İstanbul doğumlu) fakat yurt dışında büyümüş iki kişi, kısa da olsa bir süre yurt dışında çalışmış olarak, ikinci nesili temsil etmektedirler.

Anket uyguladığımız 80 kişinin ezici çoğunluğu çalışmak üzere Almanya'ya gitmişlerdir : % 72.5. Bunda, Almanya'nın (o zaman Federal Almanya ya da Batı Almanya idi) ilk ve kitlesel işçi kabulü yapan ülke olması esas nedendir. Kesin dönüşten önce çalışılan diğer ülkeler ise, sırasıyla İsviçre (% 8.8), Fransa (% 7.5), Belçika (% 5), Hollanda (% 3.8), Norveç (% 1.2) ve İngiltere'dir (% 1.2). Bu ülkeler arasında Norveç'de (Oslo) çalışan bir kişi önce İsveç'e gitmiş fakat daha sonra Norveç'e geçerek çalışma hayatını burada sürdürmüştür. Bir başka işçi de önce Belçika'da 7 yıl çalışmış, sonra çalışma hayatına Almanya'da devam etmiştir.

ÇALIŞILAN ÜLKELER

ÜLKE	SAYI	72.5
ALMANYA	58	72.5
İSVİÇRE	7	8.8
FRANSA	6	7.5
BELÇİKA	4	5.0
HOLLANDA	3	3.8
NORVEÇ	1	1.2
İNGİLTERE	1	1.2
TOPLAM	80	100.0

1960'dan itibaren yurtdışına başlayan işgücü göçünde, anketlerimize göre, 1973 yılından itibaren de, az miktarda da olsa, dönüşlerin başladığını görüyoruz. 1973-1978 arasında nisbeten yoğunlaşan geri dönüşler, Almanya'da yukarıda sözünü ettiğimiz yasanın çıkışıyla birlikte, 1983-1986 arasında maksimuma erişmiştir : Kesin dönüş yapanların % 52.5'i bu tarihlerde Türkiye'ye gelmişlerdir.

Gidiş ve dönüş tarihlerinde belirli devrelerde toplanma olduğu görülürken, *kalmılan süre*lerde bir ölçüde çeşitlilik vardır. Anket uyguladığımız kişiler arasında yurt dışında 4 yıl gibi kısa bir süre kalıp çalışanlar olduğu gibi, 32 yıl (1 kişi) kalan da olmuştur. Ancak, bu duruma iki açıdan bakmak gerekir : Yurt dışında kalma ve yurt dışında çalışma süresi. 20-25 yaşlarında çalışmaya gidip, yine 20-25 yılını Batı Avrupa ülkelerinden birinde çalışarak geçiren işçiler ile nisbeten çocuk yaşlarda gidip, söz konusu ülkede eşit süre kalan fakat çalışma süresi daha kısa olanlar da vardır. İster kalınan süre isterse çalışılan süre diyelim, bu süre açısından da 10-11 yıl (% 10), 13 yıl (tek yıl olarak % 10), 15-16 yıl (%18.8) ve 20-22 yıl (% 22.5) kalanların ayrı, büyük gruplar halinde belirmediğini söyleyebiliriz. Daha büyük gruplar açısından bakarsak : % 26 ile en fazla yıl kalınan grubu 20-27 yıl kalanlar oluşturmaktadır ki bunlar gerçekten emekli olarak kesin dönüş yapanlardır. İkinci büyük grubu % 23 ile 15-19 yıl kalanlar oluşturmakta (artık yoruldukları için geri kalan süreyi SSK'na ödeme yaparak doldurmuşlar), üçüncü olarak da % 15 ile 6-11 yıl kalanlar gelmektedir.

İŞÇİLERİN DÖNÜŞ YAPTIKLARI YILLAR

DEVRELER	SAYI	%
1973-1982	13	16.3
1983-1986	42	52.5
1987-1990	20	25.0
1991-1992	5	6.2
TOPLAM	80	100.0

Yurt dışında *çalışma süresi* nisbeten kısa olanlar, esas olarak, bir yabancı ülkede bir süre çalışıp para kazanarak geri dönme amacını taşımışlar ve bunu da gerçekleştirmişlerdir. Anketlerden belli olmuyorsa da, bunlar genellikle yurt dışına yalnız başına giden erkeklerden (çok azı da kadın) oluşuyorlar; aynen, Libya ve Suudi Arabistan'a çalışmaya gidenler gibi. Bunlar, özellikle Almanya'da «Heim»larda toplu halde kalanlar, hatta kaynakçılık, teknisyenlik gibi kısmen becerileri de olanlardır.

YURT DIŞINDA KALINILAN SÜRE

SÜRE	SAYI	%
4-5 YIL	4	5.0
6-11 YIL	15	18.8
12-14 YIL	11	13.7
15-19 YIL	23	28.8
20-27 YIL	26	32.5
28-32 YIL	1	1.3
TOPLAM	80	100.0

Yurt dışına çalışmaya gidenlerin *doğum tarihlerine* baktığımızda da bunların büyük bir çoğunlukla en fazla işgücünün Batı Avrupa ülkelerine gittiği, yukarıda belirttiğimiz, devrelere denk düşecek yaşta oldukları anlaşılmaktadır : Örneğin, gidenlerin çok büyük bir kısmı 1937-1950 tarihleri arasında doğmuşlardır; yani 1960-1980 arasındaki devrede 23-30 yaş arasında olan grupta yer almaktadırlar. Gerçekten de, yurt dışına iş amacıyla gidenlerin % 60'ını 20-30 yaşlar arasında gidenler oluşturmaktadır (21-30 arası % 57.6). Batı ülkelerinin işçiler için üst sınır olarak aldığı 36 yaşına kadar olanların toplamı ise % 78.8 lik bir oran tutmaktadır. 40 yaşından sonra yurt dışına giden iki kişiden birisi ev hanımıdır; öteki de öğretmen olarak tayin olmuştur. Yurt dışında doğan üç kişi ile erken çocukluk dönemlerini Batı Avrupa ülkelerinde geçiren diğer üç kişi ikinci nesili temsil etmektedirler ve

YURT DIŞINA GİDENLERİN DOĞUM TARİHLERİNE GÖRE DURUMLARI

DEVRELER	SAYI	%
1919-1930	8	10.0
1931-1940	26	32.5
1941-1950	31	38.6
1951-1962	9	11.4
1963-1969	6	7.5
TOPLAM	80	100.0

bunlar da uygun yaşa geldiklerinde buldukları ülkelerde çalışmışlardır.

Yurt dışına çalışmaya gidenler arasında ilk gidenlerin yaşları bugün 40'ın üzerindedir. Anket uyguladığımız 80 kişinin % 82.6'sı tutan 66 kişinin yaşları 40'ı geçmiştir. Bunlar arasında 50-59 yaş grubunda yer alanların oranı % 39'u bulmaktadır; tek başına 50-54 yaş grubundaki bile ankete katılanlar toplamının dörtte biridir -% 25. İkinci olarak 40-49 yaş grubu gelmektedir ki bu on yıllık grup içinde de 45-49 yaşlar arası % 19'luk büyük bir paya sahiptir.

YURT DIŞINA GİTME YAŞLARI

DEVRELER	KİŞİ	%
18 YAŞDAN ÖNCE	8	10.0
18-20 YAŞ	5	6.3
21-25 YAŞ	25	31.3
26-30 YAŞ	21	26.3
31-40 YAŞ	16	20.0
40 YAŞDAN SONRA	2	2.5
YURT DIŞINDA DOĞAN	3	3.6

YURT DIŞINDAN KESİN DÖNÜŞ YAPANLARIN ŞİMDİKİ YAŞLARI (1992)

YAŞ	KİŞİ	%
29'dan küçük	6	7.5
30-39	8	10.0
40-49	26	32.5
50-59	31	38.8
60'dan büyük	9	11.3

Yurt dışından kesin dönüş yaptıktan sonra İstanbul'a yerleşmeye karar veren, anket uyguladığımız 80 kişinin *doğum yerleri* nin çok çeşitli olduğunu belirtmeliyiz. Türkiye'nin çeşitli yerlerin-

de doğmuş olup da yurt dışına çalışmaya giden bir çok kişi son durak olarak, aynen iç göçlerde olduğu gibi, İstanbul'u seçmişler. Aslında, yurt dışına çıkmadan önce de işçilerin çoğu bu çıkışı gerçekleştirmek için son olarak İstanbul'a gelmişlerdi : Bu konuda doktora tezi hazırlayan Dr. C. Yılmaz'ın belirttiği gibi, «Tümer-kin'in 1960'lı yıllar için incelediği kademeli göçler Türkiye'deki şehirlerde son bulmayarak yurt dışına uzanmıştır» ve de gitmeden önce en son çalışılan şehir % 43 oranıyla İstanbul olmuştur (bu araştırmaya göre diğer şehirler % 20.6 ile Ankara, % 9 İzmir, % 7.4 Adana, % 3.3 Manisa, % 2.5 Kayseri ve % 1.6 ile de Bursa olmuştur). Yılmaz'a göre İş ve İşçi Bulma Kurumu da yurt dışına Marmara Bölgesi'nden çıkış yapanların % 29.8 oranında olduğunu belirtiyor ki bunun da nedeni Anadolu'nun çeşitli yerlerinden gelenlerin başvurularını adı geçen kurumun İstanbul şubesine yapmalarındır.

Gerçekten de, anket uygulanan 80 kişiden İstanbul doğumlu 17 kişi (% 21.3) zaten kendi doğum yerlerine dönmüşler (İstanbul doğumlu olup da İstanbul dışında bir yere yerleşenleri bizim belirlememiz mümkün değil); bunlar dışında kalanlardan 32 kişi (% 40) Türkiye'nin Samsun, Gaziantep, Artvin, Edirne, Rize, Sinop, Sivas vb. gibi çok çeşitli yerlerinden önce İstanbul'a gelmişler, daha sonra buradan yurt dışına çıkış yapmışlardır : Yani toplamın % 61.3'ü yurt dışına İstanbul'dan gitmiş bulunuyor.

Doğum yerlerine göre kesin dönüş yapanlar arasında İstanbul doğumlular başta gelmektedir : % 21.3. Bu doğum yerleri arasında İstanbul'un çeşitli semtleri vardır : Beykoz, Kasımpaşa, Beşiktaş, Üsküdar, Eyüp, Kartal, Zeytinburnu, Fatih, Beyazıt. İstanbul'dan sonra Samsun ve bu ilin de Çarşamba ilçesi, üçüncü olarak da Sinop ve bu ilin de Türkeli ilçesi gelmektedir.

Türkiye'nin belirli yerlerinden gelenler bakımından biraz daha fazla örnek almış olmakla, yurt dışından kesin dönüş yapıp İstanbul'a yerleşenler arasında bu illerde ya da ilçelerde doğanların hakim olduğunu, yani çalışmamızın İstanbul'daki durum hakkında bir model oluşturduğunu söylemek mümkün değildir. Tüm İstanbul'da kesin dönüş yapanlar arasında bir sayım gerçekleştirilmeyeceği için, birbirini tanıyanlar-hemşehriler nedeniyle bir ölçüde gruplanmalar ortaya çıkmış olabilir. Bununla birlikte, gerek iç

YURT DIŞINDAN KESİN DÖNÜŞ YAPANLARIN
DOĞUM YERLERİNE GÖRE DURUMU

DOĞUM YERİ	Kişi	DOĞUM YERİ	Kişi
ARTVIN		KONYA	
Hopa	1	Kulu	1
BALIKESİR		MANİSA	
Gönen	1	Selendi	1
BAYBURT	1	ORDU	
ÇANKIRI		Kumru	2
ÇerkeŐ		RİZE	
ÇORUM		Çayeli	3
Boğazkale	1	SAMSUN	
DENİZLİ		Çarşamba	8
Acıpayam	1	SİNOP	
ELAZIĞ		Ayancık	1
Karakoçan	1	Gerze	1
ESKİŐEHİR	1	Türkei	7
GAZİANTEP	1	SİVAS	
GİRESUN		Divriği	1
Tirebolu	4	Kangal	1
GÜMÜŞHANE		TRABZON	1
KöŐe	2	Maçka	1
İSTANBUL	17	Sürmene	1
İZMİT (SAKARYA)		ZONGULDAK	
Karamürsel	1	Çaycuma	1
KAHRAMANMARAŐ	1	BULGARİSTAN/	
Elbistan	1	RAZGRAD	1
KARS		ROMANYA/	
Arpaçay	1	TULÇA	1
KAYSERİ		PAZARCIK	1
Talas	1	YUNANİSTAN/	
KASTAMONU		RODOS	1
TaŐköprü	1	ALMANYA/DUISBURG	1
KIRKLARELİ	1	İSVİÇFE/ST.GALLEN	1
Lüleburgaz	1	İNGİLTERE/LONDRA	1

göçlerde gerekse dış göç olayında tanıdıklık-hemşehrlik özelliğinin ağır bastığı, insanların kendi yakınlarını kendi yaşadıkları yer ve koŐullara çekmek, bunları paylaşmak eğiliminde oldukları da bilinmektedir. Tablodan da izlendiği gibi, yurt dışından kesin dönüş yapıp İstanbul'a yerleŐmiŐ bulunanların doğum yerleri bakımından çok çeşitlilik söz konusudur.

Yurt dışına çıkmadan önce ne iş yapıldığı sorusuna cevap verenlerin (belirli bir işi olmayanlar cevap vermemiş) çeşitli sayılabilecek işlerde çalıştıkları anlaşılmaktadır. Bunların % 10'a yakını çiftçilik (belki de daha fazla ama belirtilmemiş), % 18.8'i evhanımlığı ve % 18'ini de doğrudan «işçi» (inşaat işçiliği de olabilir, bir oto tamirhanesindeki işçilik de) olarak belirtilen işler oluşturmaktadır. Özellikle 1960'lı yıllarda, Türkiye henüz yeni yeni sanayileşmeye başladığı için sanayide çalışanlar sayısı fazla değildi ve gitmeden önceki işini «işçi» olarak belirtenler de sanayi/fabrika işçisi değil, çoğunlukla inşaat işçisi idi. Ev hanımlarının çok büyük çoğunluğu ise gittikleri ülkede işçi olarak çalışmışlar; bunların bir kısmı temizlik işinde (hastahane vb. büyük yerlerin) part-time çalışırken, bazıları da balık fabrikasında, çikolata fabrikasında tam günlük işçi olarak çalışma hayatına katılmışlardır. Gözlemlerimize göre, özellikle kocaları çalışan hanımların kesin dönüş için emekliliği beklemedikleri, bunların çalışmalarına parasal birikimi açısından bakıldığı, yani dönüşü erkeğin karar verdiği anlaşılmaktadır.

Gidilen ülkede de çalışılan işler de oldukça çeşitli görünmekle birlikte, «işçi» olarak çalışma ağır basmaktadır. Eğer torna/tesviye, demir/döküm gibi beceri gerektiren işleri de, bunlar fabrikalarda gerçekleştiğine göre, katarsak bu grup daha da ağır basacaktır. Gidilen ülkede çalışılan işler bakımından belirtilmesi gereken bir husus da çalışmaya gidenlerin ilk gittikleri işte kalmayıp, yer ve iş alanı değiştirdikleridir. Örneğin, Ford araba fabrikasından BMW'ye oradan Volkswagen'a ya da bir başka ama yine araba fabrikasına, Blaupunkt'dan Telefunken'e işçi olarak geçerek yer değiştirenler olduğu gibi, maden işçiliğinden fabrika işçiliğine, balık fabrikasından pil fabrikasına oradan santrale sonra da postahaneye geçerek iş değiştirenler de olmuştur. Bazıları da, uzmanlaşma gerektirmeyen işlerde kısa süreli çalışma şeklinde iş ve yer değiştirmişlerdir.

Yurt dışına giderken tornacılık/tesviyecilik ya da kaynakçılık gibi bir ölçüde beceri sahibi olarak gidenlerin sayısı azdır. Ayrıca, gitmeden önce Türkiye'de öğretmenlik yapan üç kişiden ikisi yine öğretmen olarak geri dönmüş; birisi daha sonra başka işlerde çalışmıştır. Araştırmacılara göre (Abadan, Yılmaz) Türkiye'deki geçim

sıkıntısı bir çok öğretmeni yurt dışına önce öğretmen olarak atamalarını yaptırtmalarına, sonra da, görev sürelerinin bitiminde işçi olarak bu ülkede kalmaya sevketmiştir. Abadan'ın «beyaz yakalılardan mavi yakalılar sınıfına geçenler» şeklinde nitelediği grubu daha çok bunlar oluşturmaktadır. 1963-1973 arasında 9,000 dolayında öğretmenin bu şekilde yurt dışına gittiği sanılmaktadır. Benzer şekilde, anket yaptıklarımız arasında yer alan Türkiye'de «jeoloji mühendisi» olarak mezun olan bir kişi de Almanya'da önce teknik ressamlık, sonra halıcılık ve tercümanlık yaptığını belirtmiştir. İşletme mezunu olarak giden birisi de orada «marketçilik» yapmıştır. Gittiği ülkedeki işi tabloda tercümanlık olarak görünen iki kişiden birisi yurt dışında doğup büyüyenlerden, diğeri ise eğitim durumu (ilkokul mezunu) elverişli değilmiş gibi görünse de, 23 yıl kaldığı Hollanda'da ek dil eğitimiyle tercümanlık yaptığını belirten bir kişidir.

Yurt dışından kesin dönüş yaptıktan sonra Türkiye'de ne iş yaptıklarını, yöneltilen sorularda açıkca belirtilmediği için, doğrudan çıkaramıyoruz. Ancak «Türkiye'de bir işyeriniz var mı?» sorusundan dolayı olarak bazı cevaplar aldık; yani, bir işyeri olmayıp da başka işlerde çalışanları belirleyemiyoruz. Sorularımıza verdikleri cevaplarda bir işyeri olduğunu beyan edenlerin sayısı 6'dır. Bunlardan birincisi 1984'de, dönüşünün hemen ardından, İstanbul'da bir oto tamirhanesi açmıştır ve aile fertleriyle birlikte çalışmaktadır. Aynı kişi Almanya'da da (Hamburg) 1974'de bir oto tamirhanesi açmış ve bir süre işletmiştir. İkincisi kesin dönüşünden sonra, 1985'de Sultanahmet'de bir gazete bayii; üçüncüsü 1987'de, tabii yine İstanbul'da, bir kuyumcu dükkanı; dördüncüsü 1989'da (1988'de dönmüş) bir bilyardo salonu açmıştır ve hepsi de bu işlerini sürdürmektedirler. Beşinci kişi, 1984'deki kesin dönüşünden sonra 1986'da bir düğün salonu ve 1990'da da ayrıca bir lokanta açarak işletmeye başlamıştır. Bu konudaki biraz daha değişik örnek altıncı kişidir : 1969'da Almanya'da (Stuttgart) bir «export» dükkanı açarak bir süre işletmiş; kesin dönüşünden sonra da iki ortaklı olarak bir mermer atölyesi (Güngören) ve bir düğün salonu (4. Levent) açmış ve işletmektedir.

KESİN DÖNÜŞ YAPANLARIN YURT DIŞINA GİTMEDEDEN ÖNCE
VE YURT DIŞINDAYKEN YAPTIKLARI İŞLER

GİTMEDEDEN ÖNCE	KİŞİ	GİTMEDEDEN ÖNCE	KİŞİ
EV HANIMI	15	FABRİKADA İŞÇİ	24
İŞÇİ	12	TORNACI/TESVİYECİ	8
ÇİFTÇİ	7	MADEN İŞÇİSİ	5
TORNACI/TESVİYECİ	5	KAYNAKÇI	3
DENİZCİ	4	DEMİRCİ-DÖKÜMCÜ	3
KAYNAKÇI	3	İNŞAAT İŞÇİSİ	3
MARANGOZ	3	OTO TAMİRCİSİ	2
ÖĞRETMEN	3	MARANGOZ	2
DEMİR-DÖKÜMCÜ	2	ATÖLYEDE TERZİ	2
DOKUMACI	2	ÖĞRETMEN	2
TERZİ	2	TERCÜMANLIK	2
OTO TAMİRCİSİ	2	BAKKAL/MARKETÇİ	2
ŞOFÖR	2	ŞOFÖR	1
TİCARET	2	GARSON	1
TEKNİSYEN	2	ANİMASYONCU	1
MADENCİ	1	BÜRO MEMURU	1
YAĞLI BOYACI	1	GEMİ İNŞAATI	1
KUNDURACI	1	TEZGAHTARLIK	1
BALIKÇI	1		
GARSON	1		
RADYO TAMİRCİSİ	1		
SEPETÇİ	1		
JEOLOJİ MÜHENDİSİ	1		
İŞLETMECİ	1		

Kesin dönüşten sonraki diğer uğraşları, gözlemlerimize göre, kısaca şöyle özetleyebiliriz : Türkiye'de «evhanımı» olup yurt dışında işçi olarak çalışanlar, büyük bir kısmı da zaten yaşlanmış olarak, tekrar «evhanımlığına» dönmüşler. Genç emekli (erken emekli) olanlar serbest olarak başka işlerle (örneğin inşaatçılıkla) uğraşmakta, ancak kendilerini fazla sıkmamaktadırlar. Yorgunluk ve yaşlılıktan dolayı emekliliğe karar verenler, emeklilik maaşlarına ek olarak bankadaki paralarının Türkiye'de oldukça yüksek olan faizleriyle veya sahip oldukları fazladan konutlarının kiralalarıyla geçinmekte, ele geçen para oldukça yüksek olduğu için de, yeni konutlara ya da tekrar bankaya yatırılmaktadır.

Yurt dışında çalışarak kesin dönüş yapan 80 kişinin eğitim durumları incelendiğinde, çoğunun ilkokul mezunu olduğu anlaşılmaktadır. Yılmaz'a göre de ilk gidenlerin % 63.6'sı ilkokul mezunu, % 14.1'i de yalnızca okur-yazardı ve bu durum da o zamanlar ülkemizde de zaten düşük olan eğitim düzeyini yansıtıyordu. İyi eğitim görmüş kesimin de işçi olarak bir yabancı ülkeye gitmesi zaten pek mümkün değildi. Bizim örneğimizde ise ilkokul bitirenlerin oranı % 58.8 olurken, ikinci grubu ortaokul bitirenler, üçüncüyü de yüksekokul bitirenler oluşturmaktadır. Yalnızca okur-yazar olanların oranları iyice azalmış görünürken, okuma-yazması olmayanlar ise kadınlardır ve buna rağmen fabrikada işçi olarak ya da temizlik işlerinde çalışmışlardır.

**YURT DIŞINDAN KESİN DÖNÜŞ YAPANLARIN
EĞİTİM DURUMLARI**

EĞİTİM DURUMU	KİŞİ	%
OKUMA-YAZMA BİLMİYOR	3	3.7
OKUR-YAZAR	6	7.5
İLKOKUL BİTİRMİŞ	47	58.8
ORTAOKUL BİTİRMİŞ	11	13.8
LİSE (YADA DENĞİ) BİTİRMİŞ	3	3.7
YÜKSEKOKUL BİTİRMİŞ	10	12.5

**YURT DIŞINDAN KESİN DÖNÜŞ İÇİN
BELİRTİLEN NEDENLER**

BELİRTİLEN NEDEN	KİŞİ SAYISI
ÇOCUKLARIN EĞİTİMİ	25
EMEKLİLİK	13
AİLEVİ NEDENLER	15
AİLENİN TÜRKİYE'DE OLMASI	8
BU KADAR ÇALIŞMA YETERLİ	5
RAHATSIZLANMA	1
TAZMİNATTAN YARARLANMA	2
VATAN HASRETİ	2
ALMANYA'DAKİ TÜRK DÜŞMANLIĞI	3
İŞSİZLİK	1
TÜRKİYE'DE YATIRIM/İŞ YAPMAK	1

Yukarıda tabloda görülen, yurt dışından kesin dönüş yapanların *dönüşlerine gerekçe* olarak belirttikleri nedenler, ilk sırada belirtilenler olarak sıralanmıştır. Yoksa anketlerin çok büyük bir çoğunluğunda birden çok neden belirtilmiştir. En çok belirtilen gerekçe olan «çocukların eğitimi»nde bile bir çok husus içindedir. Örneğin, yurt dışında çocukları yanlarında olup okul çağına geldiklerinde onları kendi dilleriyle (bir çoğunun cevapladığı gibi «Türk kültürüyle yetişmesi için») Türkiye’de okutmak üzere tam okul çağının başlangıcında Türkiye’ye kesin dönüş yapan anne-babalar (ya da genellikle yalnızca anne) olduğu gibi, Türkiye’de bakılmak üzere bıraktığı çocuğunun (ya da çocuklarının) okul çağı geldiği için dönmek zorunda olanlar; çocukları yurtdışında (çoğunlukla Almanya’da) kısmen eğitim gördükten sonra bu eğitimi Türkiye’de -genellikle Üniversite düzeyinde- sürdürmek üzere (hele kendi emeklilik hakkı da gelmişse) kesin dönüşe karar verenler vardır.

Kesin dönüşler için belirtilen ailevi nedenler de çok çeşitli cevaplar halindedir. Örneğin, «ailenin birleşmesi» ya da «ailenin burada olması» cevaplarındaki bölünme, çekirdek ailenin bir kısmının -genellikle annenin veya çocukların- Türkiye’de kalmış olmasını ifade ettiği gibi, çekirdek ailenin tümü yurt dışında olduğu halde, daha geniş ailenin yani yakın akrabaların bir kısmıyla olan ayrılığın giderilmesi arzusunu da dile getirebilmektedir.

Özellikle Almanya’daki kesin dönüşü özendirici tazminattan yararlanma, özellikle 1984-1986 arasında dönenlerde «karar verme»de önemli bir etken olduğu halde, dönüş nedeninin ne olduğu sorusuna verilen cevaplarda yalnızca 2 kişi tarafından birinci neden olarak gösterilmiştir. Bu gerekçe, «emeklilik» olarak belirtilen gerekçeyle bağlantılıdır. «Emeklilik» gerekçesi de «sağlığın bozulması», «rahatsızlık», «fazla yıprandık!» «bu kadar çalışma yeterli», «yorulduk artık!» şeklindeki cevaplarla sıkı sıkıya bağlantılıdır. Bu sayılan gerekçeler işçilerin önemli bir bölümünü Türkiye’ye kesin dönüş yapıp prim ödeyerek burada mevcut erken emeklilik hakkından yararlanmaya sevk etmiştir. Emekli olanların Yılmaz’a göre de % 45.2’si Sosyal Sigortalar Kurumu’na prim ödeyerek bunu gerçekleştirmişler; % 26’sı da yurt dışından emekli olmuş -bazıları, anketlerimiz arasında da bulunduğu gibi, iş kazaları ya da benzeri yıpranmalardan dolayı yine erken gerçekleşen malûlen emekliye sevk edilmişler.

YURTDIŞINDA BULUNAN AKRABALAR

YAKINLIK DERECEŐİ	KİŞİ SAYISI
ERKEK KARDEŞ YA DA AĞABEY	22
KIZ KARDEŞ YA DA ABLA	10
ANNE-BABASI	1
KOCASI	2
OĞLU	12
KIZI	4
AMCASI	3
DAYISI	1
TEYZEŐİ	1
KUZENİ	11
ENİŐTESİ	1
KAYINBİRADERİ	8
KAYINPEDER/KAYINVALİDEŐİ	2
UZAK AKRABASI	3

Yurt dışından kesin dđnüş yapanlardan 11 kişi dđndükten hemen sonra kesin dđnüş yaptıkları ũlkeye bir ya da iki kez ziyaret için gitmişler. 45 kişi (%56. 3) ise «tekrar gitmeyi dđŐünũyormusunuz?» sorusuna kesin «hayır» cevabını vermiŐlerdir. Sık gittiğini, geldiği ũlke ile bağlantısını («iş» ya da «eŐ» durumu nedeniyle) her 4-6 ayda bir giderek sũrdũrdũđünü belirten 9, arada sırada giden 2, ileride herhangi bir zamanda ziyareti dđŐũnen 14, tekrar çalışmak için gitmek isteyen 1 kişi olurken, 8 kişi de bu soruya cevap vermemiş. Bu 8 kişinin anket cevaplarının tümũ incelendiğinde, önemli bir bđlũmünün erken tarihlerde dđnüş yaptıkları ve bir daha da eski çalıştıkları ũlkeye gitmedikleri anlaşılmaktadır. Ancak, geride bıraktıkları yakınlarından herhangi bir davetle «belki gidebilirim» ihtimali onları bu soruyu cevapsız bırakmaya yđnelmiŐtir. Gerçekten de, dışarıda olan akrabaların bir dđkũmünün yapıldığı tabloya bakıldığında bu ihtimal oldukça ağır basmaktadır.

Yurt dıŐına çalıŐmaya gidenlerin bir bđlũmũ hem gitmeden önce Tũrkiye içinde hem de gittikleri ũlke, özellikle Almanya'nın çeŐitli ūehirleri arasında yer deđiŐtirmiŐler. Yalnızca iki kiŐi önce kırsal alanda, bahçelerde çalıŐmıŐ ve daha sonra sanayiye geçmiŐler. Batı Avrupa ũlkelerinden birine gitmeden önce İstanbul'a ge-

lenlerin sayılarının oldukça kabarık olduğunu daha önce belirtmiş-tik. Kademeli göçlere bir-iki örnek verirsek : Gümüşhane doğumlu biri önce Ankara, sonra Yozgat ve Manisa'ya oradan da Almanya'ya gitmiş; bir başkası Konya-Ankara-Diyarbakır, sonra Basel (İsviçre) yapmış. Kahramanmaraşlı birisi Hamburg- Berlin-İzmir yapmış. Tabii hepsinin son geldiği nokta İstanbul. Ordu'lu bir başkası Fran-sa'da Angers-Brest-Cherbourg'u dolaştıktan sonra İstanbul'a gel-miş.

Kesin dönüş yapanların gerek daha önceki çalışmaları sırasın-da biriktirdikleri gerekse dönüşte beraberlerinde getirdikleri toplu paraları en çok ev ve arsa gibi gayrimenkule yatırdıkları anlaşıl-maktadır. En çok konuta yapılan yatırım Yılmaz'ın «kesin dönüş parası»yla ilgili saptamalarında da yansımaktadır. O'na göre Al-manya'nın ödediği tazminatı ve kendi paralarını Türkiye'ye ge-tirenlerin % 31.2'si yatırımlarını konuta (İstanbul'da 24 dairesli apartmanı olup 24'ünü de kiraya veren var), % 14.3'ü bankaya, % 13.2'si yeni bir işe, % 12.2'si arsaya, % 9.5'i arabaya (ticari taksi yaygın bir müşteri kitlesi bulmuş) yatırmışlar. Bu araştırmanın sonucuna göre kesin dönüşten sonraki bir-iki yıl içinde Hacca gi-denlerin sayısı da oldukça fazladır. Bizim anketlerimizde de ev ya da dairesi olmayan yok gibidir. Burada ancak sahip olunulan ko-nutun sayısı tartışılabilir! (3 mü 5 mi diye). Genellikle bir yazlık bir kışlık konuta sahip olduğu gibi, kesin dönüş yapanların bir kısmı da, İstanbul'da yaşadığı halde, akrabalık bağları yüzünden, Türkiye'de doğduğu ya da daha önce uzun süre yaşadığı yerleşme-de de birer konut ya da tarla, bağ-bahçe, arsa gibi gayrimenkul sat-tın almışlar. Bu şekilde, doğduğu ya da yaşadığı yerde (İstanbul'dan başka) tarlası olanların sayısı 11, bahçesi olanların 13, arsası olanların ise sayısı 12'dir. Tabii, hem arsası hem tarlası ya da bah-çesi birlikte olanlar da bu sayıların içindedir. Yurt dışında çalı-şanların yatırımlarını, en çok da konut şeklinde, büyük şehirlere yapmaları gerçeği İstanbul için hepsinden daha fazla geçerlidir.

ÖĞRENCİ ANKETLERİNİN DEĞERLENDİRİLMESİ

İstanbul Üniversitesi'nde öğretim gören, aileleri ya da kendileri kesin dönüş yapmış 50 öğrenci ile yapılan anket sonuçları aile-

lerle yapılan anket sonuçlarıyla bir çok konuda paralellik göstermektedir. Örneğin, 50 öğrencinin 30'u (% 60'ı) Almanya'da çıkarılan Geri Dönüşü Teşvik Yasası'nın uygulanmaya başladığı 1984-1985 döneminde geri dönen ailelerin çocuklarıdır (19'u 1984 sonu, 10'u 1985). Elli öğrencinin 19'u Almanya'nın çeşitli şehirlerinde doğmuşlardır. Bunlardan bir kaç tanesi Almanya'da doğmuş fakat (anne-babanın her ikisinin birden çalışıp para kazanma zorunlulukları nedeniyle) bir süre Türkiye'de büyütülmüşler; sonra tekrar belli bir yaşta Almanya'ya gitmişler -bunların sayıları belki daha da fazla olabilir, ancak sorulan sorulara verilen cevaplarda gidiş ve dönüş tarihini verdikleri için, bu tür bilgiyi cevaplardan çıkaramıyoruz. Bir Avrupa ülkesinde, çok büyük çoğunlukla Almanya'da, doğanlar dışındaki diğer büyük grubu beş yaşından küçük olarak yurt dışına gidenler oluşturmaktadır (20 kişi); diğerleri ise çok değişik yaşlarda gidenlerdir ki bunlar arasında 12 yaşında giden bile vardır; kalış süresi de, kesin dönüş yapıldığına göre, doğal olarak kısa olmuştur.

BAŞKA ÜLKEYE GİTME YAŞLARI

YAŞ	SAYI	%
Başka Ülkede Doğanlar	19	37.2
1-3 Yaşında	18	35.4
4-5 Yaşında	2	4.0
6-9 Yaşında	9	19.4
10-12 Yaşında Gidenler	2	4.0
TOPLAM	50	100.0

KALIŞ SÜRELERİ

SÜRE	SAYI
3-5 YIL	3
6-9 YIL	10
10-13 YIL	29
14-16 YIL	8
TOPLAM	50

Anket yaptığımız 50 öğrenciden Almanya'nın Mannheim, Os-nabrück, Stuttgart, Münih, Frankfurt, Hamburg, Neustadt gibi çeşitli şehirlerinde doğmuş olan 19 kişi, aynı zamanda, «dönüş arzusu en düşük» olanlar grubunu oluşturmaktadır. Bununla birlikte, ailelerin kesin dönüş kararları bu grubu da kesin dönüşe zorlamıştır. Kesin dönüşün bu gençler için gerçekleşmesinde, bu kesimin henüz buldukları ülkede (Almanya'da) çalışma hayatına girmemiş olmalarının ve yaşlarının kendi karar verecekleri sınırdan (18) küçük olmasının rolü olmuştur. Bu grup içinde, Almanya'da doğduğu halde, anne ya da babasının ölümü gibi bir nedenden dolayı dönenler olduğu gibi, anne ya da babası halen orada çalışmakta olduğu halde öğrenim için gelenler de vardır; ancak, Almanya'da kalan anne ya da babayı sık sık ziyarete gitmekle birlikte, bunların doğdukları ülkeye (Almanya'ya) geri dönüp dönmeyecekleri tamamen belirsizdir. Örneğin, 1975 doğumlu bir lise öğrencisi babanın ölümünden dolayı annesiyle birlikte kesin dönüş yapmış, fakat bu onun için yeni bir ülkeye gelmek gibi olmuş.

Öğrencilerin, soruyu cevaplandıranlarından 9'unun ya ağabeyi ya da ablası Almanya'da kalmışlar; yalnızca birinin hem anne hem de babası ve 3'ünün de babası kesin dönüş yapılan ülkede (Almanya'da) kalmış. Cevap verenlerin önemli bir kısmının da teyze/hala ya da amca/dayısı bir yabancı ülkede çalışıyor ya da yaşıyor : Bu durumda yalnızca Almanya değil, İsviçre, Fransa, İngiltere ve A.B.D. de işin içine giriyor.

DOĞUM TARİHLERİ		KESİN DÖNÜŞ TARİHLERİ	
1967	2	> 1982	5
1968	1	1982-1983	9
1969	10	1984	19
1970	16	1985	10
1971	10	1986	2
1972	8	1987	1
1973	1	1988	1
1974	1	1989	1
1975	1	1990	1
TOPLAM	50	1991	1
		TOPLAM	50

ÖĞRENCİ AİLELERİNİN KESİN
DÖNÜŞ YAPTIKLARI YERLER

ÖĞRENCİ AİLELERİNİN
ÇIKIŞ YAPTIKLARI YERLER

YER	SAYI	YER	SAYI
İSTANBUL	35	İSTANBUL	26
HATAY	1	İSKENDERUN (Hatay)	1
NAZİLLİ	1	NAZİLLİ	1
BANDIRMA (Balıkesir)	1	ERDEK	1
ERDEK (Balıkesir)	1	KARAMÜRSEL	1
KARAMÜRSEL (İzmit)	1	ANTALYA	2
ANTALYA	1	ALANYA (Antalya)	1
TEKİRDAĞ	1	TEKİRDAĞ	2
ÖDEMİŞ (Manisa)	1	ÖDEMİŞ	1
İZMİR	1	AKHİSAR (Manisa)	1
MARDİN	1	MARDİN	1
KAYSERİ	1	KAYSERİ	2
MERSİN (İçel)	1	MERSİN	1
KIRKLARELİ	1	KIRKLARELİ	1
SAMSUN	1	ÜRGÜP (Nevşehir)	1
AKSARAY	1	AKSARAY	1
TOPLAM	50	AMASYA	1
		BAYBURT	1
		YOZGAT	1
		GAZİANTEP	1
		TRABZON	1
		ÇANAĞKALE	1

KESİN DÖNÜŞ NEDENİ OLARAK BELİRTİLEN CEVAPLAR

ANNE/BABA EMEKLİ OLMUŞTU
ANNE/BABA YAŞLANMIŞ - YORGUN DÜŞMÜŞTÜ
ANNE/BABA ÖLMÜŞTÜ
«ZAMANI GELMİŞTİ»
«ANNEMİN ZORUYLA» / «BABA KARARI»
«AİLEM DÖNDÜ-MECBUREN»
«BAŞKA NE YAPABİLİRDİM Kİ?»
EĞİTİMİ SÜRDÜRME (YÜKSEK ÖĞRETİM) ARZUSU
DÖNÜŞÜ TEŞVİK YASASINDAN YARARLANMA
ÜLKEYİ TANIMA ARZUSU / ÖZLEM DUYULMASI
YABANCI DÜŞMANLIĞI ARTTIĞI İÇİN
YENİ BİR DÜZEN KURMA ARZUSU AĞIR BASTIĞI İÇİN
AKRABALARIN ÇOĞU TÜRKİYE'DE OLDUĞU İÇİN

Anket yapılan öğrencilerin tümü şu anda İstanbul'da yaşıyorlar. Ancak, ailelerinin kesin dönüş yaptıkları yerler, bazılarındaki, İstanbul'dan başka şehirler : Örneğin, bir aile Mardin'e (1989), bir aile Kayseri'ye (1985), bir aile Ödemiş'e (1985) gibi.

Öğrencilerin ailelerinin dönüş nedenlerinin ne olduğuyula ilgili soruya, ankete katılanlar birden çok cevap verdikleri için, bu cevapların hepsini belirtmenin yararlı olacağını düşündük. Yukarıda bir tablo halinde gruplandırılan cevapların bazılarının ifade şekilleri ise oldukça ilginç : Örneğin, «babam çalışmaktan bitmişti!» gibi.

ÖĞRENCİ AİLELERİNİN (AİLE REİSLERİNİN) GİTTİKLERİ ÜLKELER VE TÜRKİYE'DE OLANLARIN YAPTIKLARI İŞLER

AİLELERİN GİTTİKLERİ ÜLKELER		AİLE REİSLERİ TÜRKİYE'DE OLANLARIN MESLEĞİ	
ALMANYA	47	ZİRAATÇI	1
		MÜTEAHHİT	1
FRANSA	2	ÖĞRETMEN	2
		EV HANIMI	3
BELÇİKA	1	SERBEST	13
		EMEKLİ	24
		BELİRTMEYEN YA DA ÖLMÜŞ	6

ÖĞRENCİLERİN YURT DIŞINDA İKEN KALDIKLARI SÜRELER

YIL	SAYI	%
3 YIL	3	6
5-7	4	8
8-10	12	24
11-13	24	48
14-17	7	14
TOPLAM	50	100

ÖĞRENCİLER ARASINDA
EV SAHİBİ OLANLAR

1 DAİRESİ OLAN	25	Kişi
2 DAİRESİ OLAN	8	
3 DAİRESİ OLAN	8	
MÜSTAKİL EVİ OLAN	1	
APARTMANI OLAN	1	

Anket uygulanan öğrencilerin çoğunun bir ya da daha çok konuta sahip oldukları görülüyor. Bu konular ise çok çeşitli yerlerde, İstanbul başta olmak üzere, yukarıda işçilerin yurt dışına çalışmaya giderken çıktıkları yerlerde birer daireleri var: Mersin, İzmir, Mardin, Kayseri vb. gibi. Bunun yanında, genellikle İstanbul'da da bir daire satın alınmış. Örneğin 1 öğrencinin biri Samsun'da ikisi İstanbul'da üç dairesi var; bir başkasının biri Çanakkale'de biri İstanbul'da 2 dairesi var. Ayrıca, yazlık yerleşme yerlerinde de -Şarköy ya da Avşa Adası gibi- dairesi olanlar bulunduğu gibi, iki öğrencinin de hem İstanbul'da hem de Almanya'da evleri var (birininki müstakil ev, diğerininki daire). Bunlardan birisinin babası da ölmüş olduğu halde, daireyi kiraya vererek elinde tutmaya çalışıyor. Bu arada şunu da belirtmek gerekiyor ki, alınan cevaplar-

ÖĞRENCİLERİN YURT DIŞINDA BULUNAN AKRABALARI

YAKINLIK DERECESİ	SAYI
ANNE VE BABA	1
BABA	3
AĞABEY/ERKEK KARDEŞ	5
ABLA/KIZKARDEŞ	3
TEYZE	13
DAYI	8
AMCA	11
HALA	5
KUZEN	4
UZAK BİR AKRABA	1
BELİRTMEYEN YA DA BULUNMAYAN	13

dan evlerin tamamen mi kendilerine ait olduğu yoksa ailelerinin mi olduğu anlaşılamamaktadır- kendilerine ait olduğu cevabını vermişler.

Tabloda görüldüğü gibi, öğrencilerin % 74'ünün yurt dışında bir ya da birden çok akrabası bulunmaktadır- Yani, yurt dışına çalışmaya gidenler daha sonra kardeşlerini de yanlarına almışlar ki o kardeşler bu çocukların hala/teyze ve amca/dayılarını oluşturmaktadır.

ÖĞRENCİLERİN YURTDIŞINDA BULUNAN
YAKINLARININ YAŞADIKLARI ÜLKELER

ÜLKE	SAYI
ALMANYA	49
FRANSA	2
İSVİÇRE	2
BELÇİKA	1
İNGİLTERE	1
KANADA	1
A. B. D.	1

ÖĞRENCİLERİN TÜRKİYE'YE DÖNDÜKTEN SONRA
GELDİKLERİ YERLE BAĞLANTI DERECELERİ

KESİN DÖNÜŞTEN SONRA YILDA BİR KEZ	
DÜZENLİ GİDENLER	6
SADECE BİR KEZ GİDENLER	3
GİTMEMİŞ FAKAT GİTMİYİ DÜŞÜNENLER :	
TATİL İÇİN	12
ÖĞRENİM İÇİN	5
ÖZLEM GİDERMEK İÇİN	3
EVLENMEK İÇİN	1
GİTMEK İSTEMEYENLER	9
BU SORUYA CEVAP VERMEYENLER	11

SONUÇ

İstanbul'u yerleşmek üzere seçenlerin bu seçimlerinde rol oynayan nedenleri değişik : İstanbullu ya da İstanbul doğumlu olanlar zaten kendi evlerine dönmüşler. Bunlar dışında (a) kalabalık şehir olması, (b) büyük şehir olması, (c) her türlü olanığın burada bulunması, (c) eğitim kurumlarının burada olması gibi nedenler sıralanmaktadır.

Kesin dönüş yapanların İstanbul'da mekansal görünüm üzerinde herhangi bir etki yaptığını söylemek pek mümkün değildir. Yurt dışına çalışmaya gidilen ilk yıllardaki izin zamanlarında ve bayramlarda şehrin toplumsal ve ticari hayatında (özellikle de kuyumcularda!) açıkca belirginleşen canlanma, yollardaki Alman plakalı araçların çokluğu ve şehirde zaten o zamanlar az olan otomobiller içinde bir süre için yoğunlaşarak hakim duruma geçmeleri, dışarıda fakat en çok «*Alamanya!*»da çalışanlara duyulan özlem, kitle iletişim araçlarındaki yetersizlik yüzünden beklenen postacılar artık bu şehirde hemen hiç hissedilmemektedir. Yine ilk başlarda konut talebini özellikle yaz aylarında canlandıran ve de fiyatlar üzerinde spekülatif etki yaratan Alamancıların yerini artık Anadolu'dan İstanbul'a akın akın gelenler almıştır ve her yerde onların izi vardır.

Geri dönenlerin mekansal etkisi İstanbul'da kırsal alanlardaki gibi yansıyamamaktadır. 1960'lardan buyana korkunç bir alansal yayılma gösteren şehirdeki konut açısından büyüme üzerinde başka ülkelerde çalışıp dönenlerin fiziksel bir etkisi yoktur. Yakın yıllarda hızlı nüfus ve gelir artışına paralel olarak, serbest ithalatın da etkisiyle şehir her çeşit ithal mal ve otomobillerle, hatta Almanya'daki kadar Mercedes ve BMW'lerle dolarken, talep artışıyla da yerli üretim otomobil sayısı iyice arttığı için, artık yabancı plakalı arabalar göze bile çarpmamaktadır. İstanbul şehri, yurt dışında çalışanların hem kendilerini hem de arabalarını artık tamamen içinde eritmektedir.

KAYNAKLAR

- ABADAN-UNAT, N. 1972. «Yurt dışına göçen Türk işgücü ve dönüş eğilimleri», *A.Ü. Siyasal Bilgiler Fakültesi Dergisi*, Sayı 4, s. 17-53.
- DEMİRCİOĞLU, A.M. 1984. «F. Almanya'dan kesin dönüş yapan işgücü», *Amme İdaresi Dergisi*, No. 2, s. 96-111, Ankara.
- İİBK, 1974. *72 Örneklem Araştırması : Almanya'da Çalışan Yabancı İşçilerin İstihdam, Aile ve İkamet Sorunları*, Yay. No. 117, Ankara.
- TÜMERTEKİN, E. 1972. «Türkiye'de kademeli göçler», *İ.Ü.Ed. Fak. Sosyal Antropoloji ve Etnoloji Dergisi*, No.1, s. 47-57.
- YILMAZ, C. *Batı Avrupa Ülkelerinde Çalışan Türk İşçilerinin Türkiye'de Kırsal Kesim ve Şehirleşme Üzerine Etkileri*, İ.Ü. Sosyal Bilimler Enstitüsü Doktora Tezi, 1992.